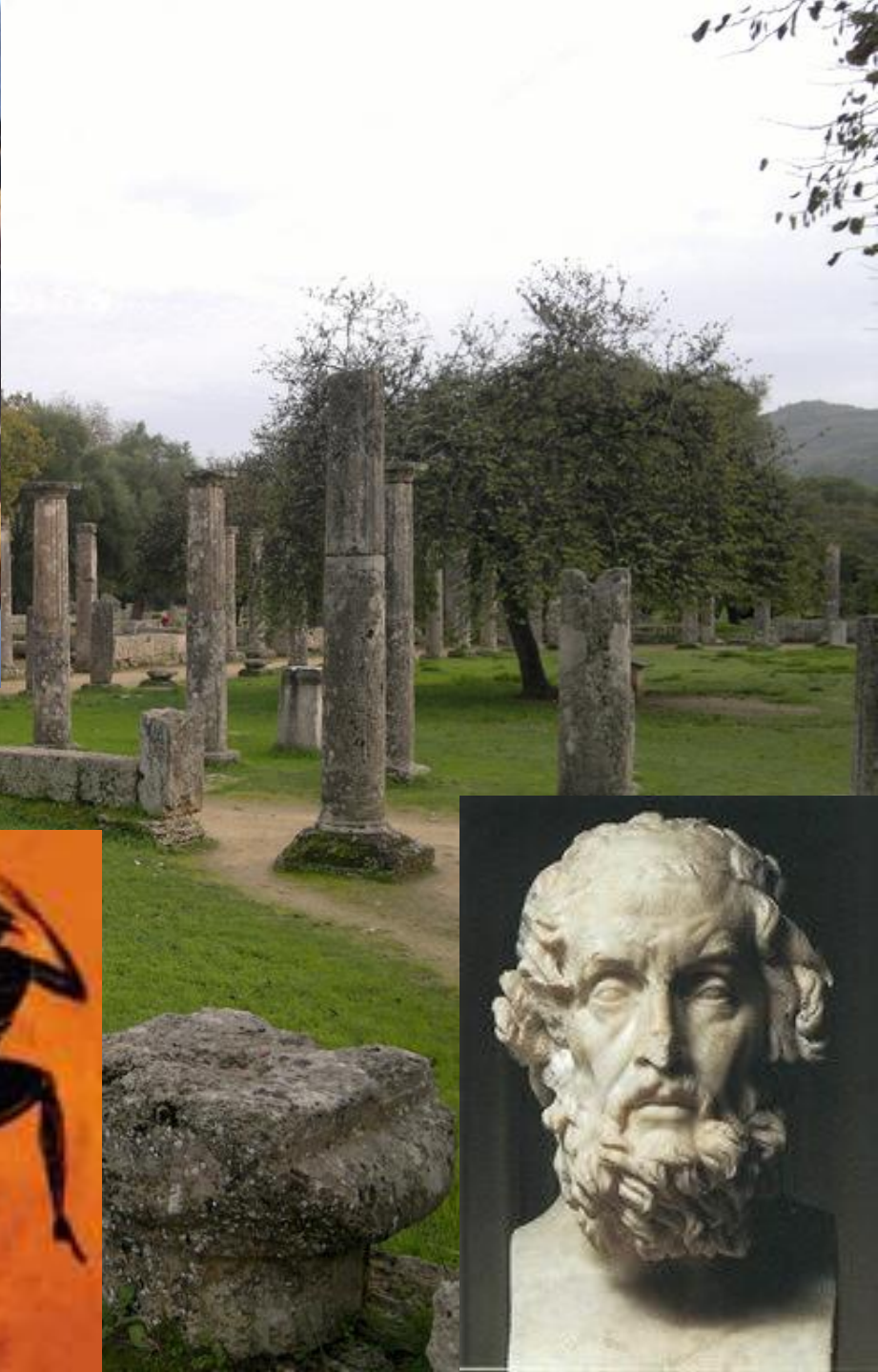
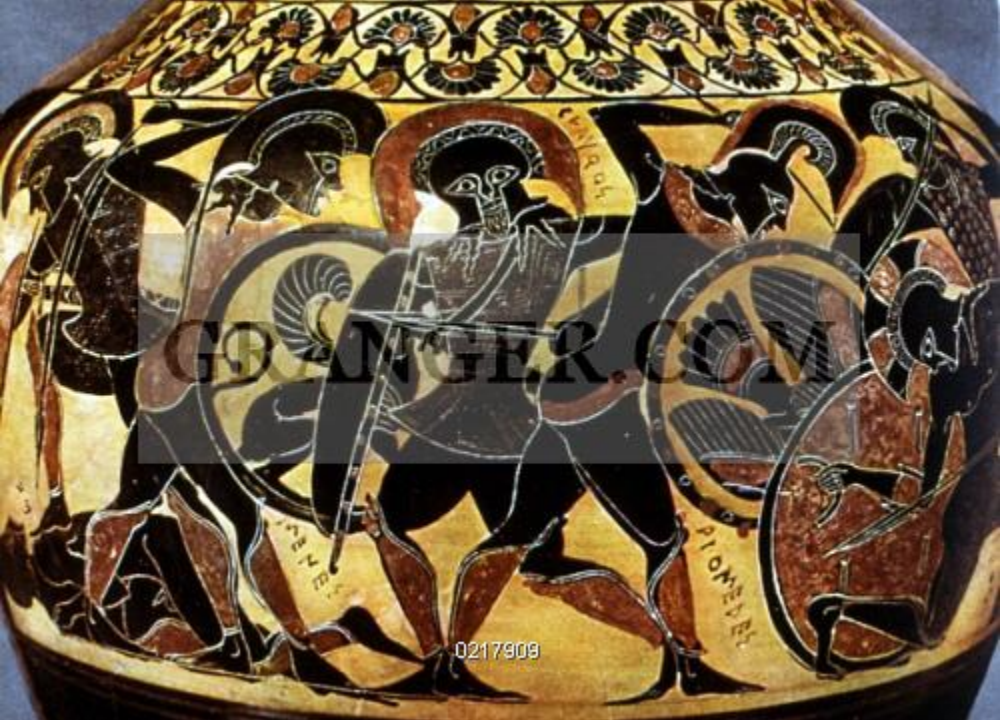

Geschiedenis van de Klassieke Oudheid

Inleiding en 'Dark Age' en
Archaïsch Griekenland

Prof. dr. A. J. Zuiderhoek
Vakgroep Geschiedenis
Universiteitsforum lokaal 120.007 (2^e verdiep)
Email: andriesjohan.zuiderhoek@ugent.be

Handboek en examen

Handboek:

F.G. Naerebout en H.W. Singor, *De Oudheid. Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis*. Ambo: Amsterdam, elfde, geheel herziene druk 2008 of latere.

Voor examen:

Handboek plus de stof behandeld in de lessen (zie studiehandleiding). Studiehandleiding en powerpoints beschikbaar via Ufora. Schriftelijk examen met open vragen. Zie proefexamen (Ufora)

Vragen over de lessen

Opzet cursus

- Inleiding en 'Dark Age' en Archaïsch Griekenland
- Perzische Oorlogen en opkomst Athene
- Sparta en de Peloponnesische Oorlog
- Alexander de Grote
- De Hellenistische wereld
- De opkomst van Rome
- De Romeinse Republiek: bloei en ondergang
- Het Romeinse Keizerrijk
- Maatschappij en cultuur in een wereldrijk
- De Late Oudheid

In deze les...

- Inleiding, definities, chronologie en periodisering
- Geschiedenis 'Dark Age' en Archaïsch Griekenland

Wat is geschiedenis van de Klassieke Oudheid?

- Synoniemen: 'oude geschiedenis', 'klassieke geschiedenis', 'antieke geschiedenis', 'Grieks-Romeinse geschiedenis', 'geschiedenis van de oude/antieke wereld'
- Vakspecialisten: oudhistorici

Definitie

- Klassieke Oudheid: geschiedenis Griekse en Romeinse beschavingen van ca. 1000 v.C. tot val West-Romeinse Rijk (476 n.C.) en, in het oosten, overgang naar Byzantijnse periode (ca. zesde eeuw n.C.)

Wat is er 'Klassiek' aan de Klassieke Oudheid?

- Klassiek => *classis*: Romeinse vermogensklasse voor militaire en fiscale doeleinden. Zonder bezit: *infra classem*
- *Classicus*: 'behorende tot de klasse': in Keizertijd term voor beste literatuur en kunst uit verleden.
- Later (Renaissance, achttiende, negentiende eeuw) algemene term voor hooggewaardeerde Griekse en Romeinse Oudheid.

Chronologische en geografische afbakening

- Deze cursus: van ca. 1200 v.C. tot ca. 600 n.C.
- Kerngebied: Mediterrane wereld in brede zin, d.i. de gebieden die zouden gaan behoren tot het Romeinse Rijk in z'n grootste omvang (late 1^e, 2^e eeuw n.C.)

Chronologie

Voor de 10 ^e eeuw v.C.	Van de 10de tot de 5de eeuw v.C.	De 5de en 4de eeuw v.C.	Van de 4e eeuw v.C. tot de 1ste eeuw n.C.	Van de 1ste tot de 6e eeuw n.C.	De 6 ^e eeuw en later
Minoïsche en Myceense culturen (ca. 2000-1100 v.C.)	Griekse Dark Age (ca. 1000-750 v.C.) Griekse Archaische Periode (ca. 750-500 v.C.) Romeinse Koningstijd (ca. 753-510/6 v.C.)	Griekse Klassieke Periode (500 v.C.-323 v.C.) Romeinse Republiek (510/6 v.C.-...)	Griekse Hellenistische Periode (323 v.C.-31 v.C.) Romeinse Republiek (...-31 v.C.)	Romeinse Keizertijd (31 v.C.-476 n.C.) [Principaat: 31 v.C.-284 n.C./Dominaat 284-476 n.C.]	Byzantijnse Rijk in het oosten, 'Barbaarse' koninkrijken in het westen...

Rest van deze les...

- Focus op 'Dark Age' (ca. 1000-750 v.C.) en Archaïsch Griekenland (ca. 650-500 v.C.);
- Ontstaan *polis*; kolonisatie; wetgevers, tirannen, en revoluties; economie, maatschappij en cultuur Archaïsche tijd;
- Maar eerst korte bespreking Minoïsche en Myceense culturen die aan 'Dark Age' voorafgaan...

Twee bronsijdculturen gaan 'vooraf' aan de Griekse geschiedenis...

- Minoïsche beschaving op Kreta, ca. 2000-1100 v.C.
- Myceense beschaving in Griekenland, ca. 1450-1050 v.C.

Minoïsche beschaving op Kreta

- Genoemd naar mythische koning Minos. Echter, geen Griekse cultuur.
- 2000-1470 v.C. opkomst paleizen (Knossos, Malia, Phaestos).
- Paleizen controleerden en herverdeelden agrarisch surplus; centra van administratie, ambacht, kunst, religie (paleiseconomieën). Syllabenschrift lineair A op kleitabletten, niet ontcijferd.
- Geen verdedigingsmuren –heerschappij over de zeeën (thalassocratie)?
- Vanaf ca. 1470 v.C. sporen destructie paleizen, echter herbouw Knossos –overname door Myceners, van vasteland?

Myceense cultuur

- Vroege Griekse cultuur, genoemd naar burcht Mycene. Syllabeschrift kleitabletten lineair B, ontcijferd, is vroege vorm van Grieks.
- Typerend: tholos (“bijkorfvormige”) graven. Sterk Minoïsche culturele invloed (Myceense overname Knossos na 1450?)
- Ook paleiseconomieën
- Gebruik strijdswagen (link met Homerische epen?)
- Vanaf ca. 1250: troebelen. Rond 1200 Myceense paleizen verwoest door brand.

De Myceense wereld

- Myceense kleitablet uit Pulos (in Messenië, westkust Peloponnesos)

Landgoed van de wanax (koning). Hoeveelheid zaaigoed: 3600 liter tarwe. Landgoed van de lawagetas (militaire leider). Hoeveelheid zaaigoed: 1200 liter tarwe. Landerijen van de telestai (leenmannen). Hoeveelheid zaaigoed: 3600 liter tarwe. Aantal telestai: 3. Het vrije land van de cultusgemeenschap. Hoeveelheid zaaigoed: 720 liter. Vert. H.M. Beliën

‘Leeuwenpoort’ van de burcht van Mycene

'Dark Age' Griekenland (ca. 1000-750 v.C.) (1)

- Breuk met Myceense verleden:
  - verdwijnen paleiseconomieën;
  - kennis lineair B schrift gaat verloren;
  - terugval in materiële cultuur;
  - bevolkingsterugval;
  - schaarse, kleinschalige sites...
- 'Dark Age' donker want: geen geschreven bronnen, magere archeologische resten; culturele terugval.

'Dark Age' Griekenland (ca. 1000-750 v.C.) (2)

- Met 'Dark Age' begint vanaf 11^e, 10^e eeuw v.C. IJzertijd in Griekenland.
- Sterke regionalisering aardewerkstijlen; kleine, geïsoleerde gemeenschappen, geleid door koning/'chieftain' (basileus, mv. basileis).
- Vanaf 9^e eeuw v.C.: bevolkingsgroei, herstel handelscontacten met het oosten; meer georganiseerde gemeenschappen, complexer aardewerk...
- Met achtste eeuw aanvang Archaïsche periode: 'age of experiment' (archeoloog A. Snodgrass). Invoer alfabetisch schrift (uit Fenicië); opkomst polis...

De Archaïsche periode (750-500 v.C.)

- Cruciale vormende periode Griekse cultuur
- Wording *polis*
- Kolonisatie
- Grote sociaal-politieke omwentelingen (tirannen, wetgevers, revoluties, eerste opkomst democratie...)
- Begin Griekse literatuur (Homeros' *Ilias* en *Odyssee* opgetekend; Hesiodos; lyrische poëzie...)

Oudste Griekse teksten: van dit...

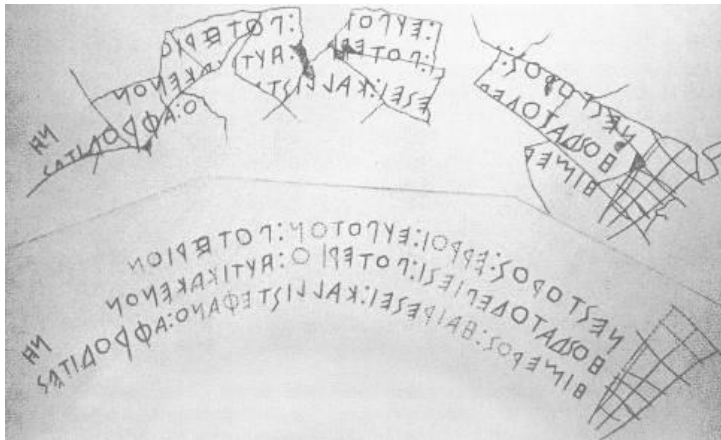
- Vaas uit het Dipylon grafveld te Athene (ca. 735-725 v.C.)

Wie nu van alle dansers het fraaiste danst, voor die is deze kruik...

- De drinkbeker van Nestor uit Pithikoussai, Griekse kolonie op Ischia, Italië (ca. 750-700 v.C.)

De drinkbeker van Nestor ben ik, goed om uit te drinken. Wie uit deze beker drinkt, zal onmiddellijk gegrepen worden door een verlangen naar de fraai gekroonde Aphrodite...

...naar dit!

Goddelijke muze, zing van de wrok van Peleus' zoon Achilles, de onzalige wrok, die aan de Grieken eindeloos leed bracht, die veel zielen van krachtige helden zond naar de Hades en hun lichaam tot prooi gaf aan honden en vogels; zo voltrok zich de wil van Zeus...Homeros, Ilias 1,1-5

Ontstaan en ontwikkeling van de *polis* (1)

- Polis (mv. poleis) gemeenschap van (volwassen mannelijke) burgers. 'Stad-staat' (Romeinse variant: *civitas*).
- Poleis in Archaïsche periode nog sterk aristocratisch/oligarchisch
- Voornaamste politieke organen ontwikkelde polis: raad; volksvergadering; magistraten; volksrechtbanken.
- Polis bestond uit stedelijke kern (*astu*) en agrarisch hinterland (*chora*)

Griekenland in de Archaïsche periode

Ontstaan en ontwikkeling van de *polis* (2)

- Echter: niet elke polis duidelijke stedelijke kern, zeker niet in Archaïsche tijd. Soms verzameling dorpen (Sparta).
- Polis in de eerste plaats burgerstaat, burgergemeenschap.

Ontstaan en ontwikkeling van de *polis* (3)

- Meeste poleis vrij klein (1000-5000 inw.) Athene en Sparta in Klassieke tijd uitzonderlijk groot.
- Volwassen mannelijke burgers en hun vrouwen en kinderen.
- Daarnaast: inwonende vreemdelingen (in Athene: *metoiken*), slaven, groepen met (semi-) serviele status (Spartaanse heloten), andere groepen zonder burgerrecht (bijv. Spartaanse *perioiken*).

Ontstaan en ontwikkeling van de *polis* (4)

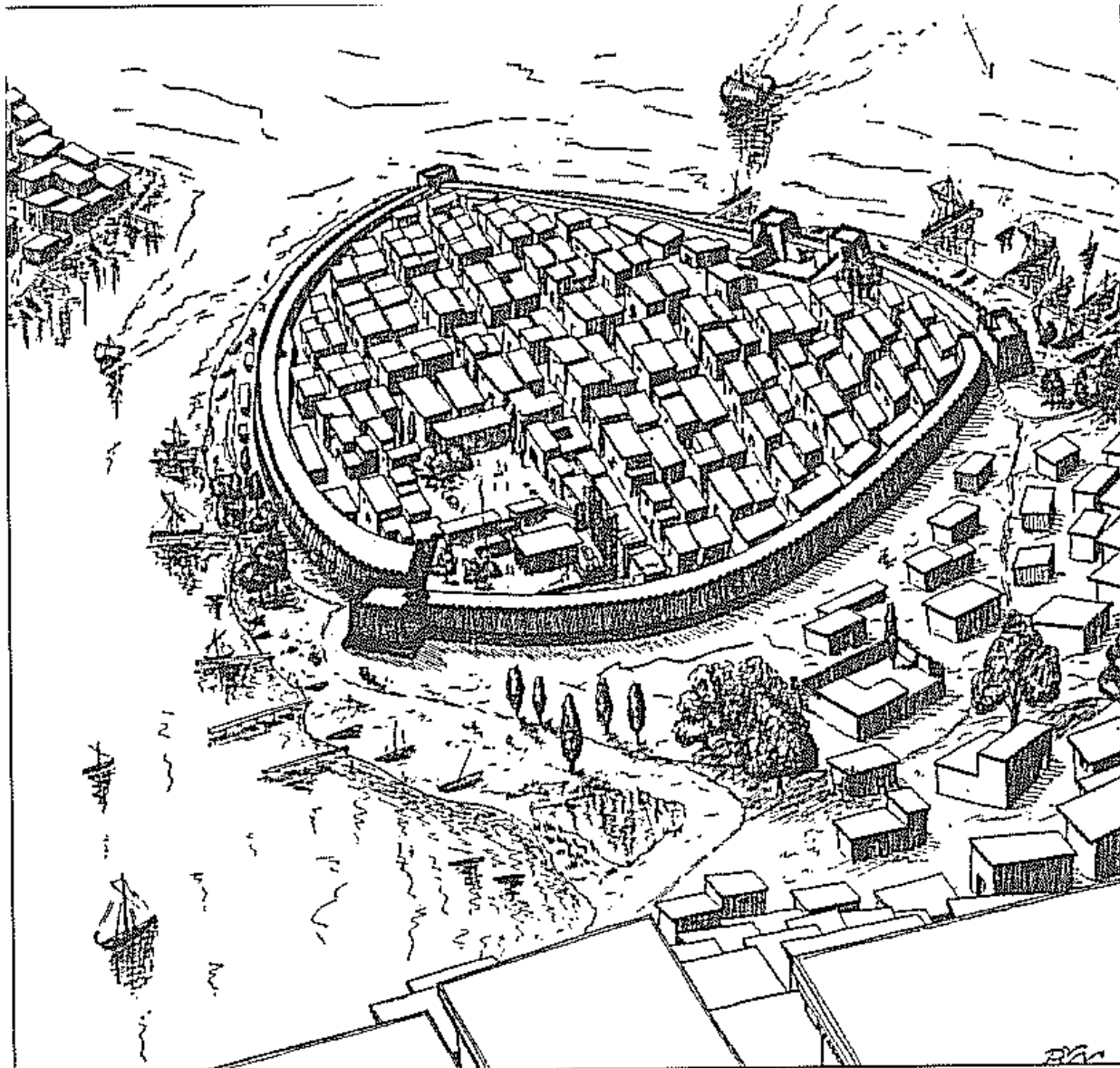
- Oorsprong Griekse polis in late 'Dark Age'/ Archaïsche periode 900-700 v.C.
- Polis als term: Myceense woord 'ptolis', maar paleizen geen poleis.
- Oudste betekenis: 'versterkte vesting', als akropolis, maar met settlement.
- Polis-in-wording in Homerische epen (*Ilias* en *Odyssee*). Stedelijke gemeenschappen met *basileis* (koningen/ 'chieftains': *primus inter pares*), maar ook volksvergadering. Edelen voeren het woord.

- De vroege *polis* als stad (beschrijving van Scheria, de fictieve *polis* van de Phaiaken) :

Wanneer we echter bij de stad (polis) komen, waarrond zich een muur met torens bevindt, en een mooie haven aan beide zijden van de stad, en een smalle toegangsweg, en langs de weg liggen de van vele roeriemmen voorziene schepen opgetrokken (...) en daar is het centrale plein (agore), geplaveid met uitgehouwen stenen rond een prachtige tempel van Poseidon... Homeros, Odyssee 6, 262-8

Smyrna (Klein-Azië), ca. 600 v.C.?

- De vroege *polis* als staat (een scène afgebeeld op het schild van Achilles)

Op de markt (agore) waren de burgers verzameld. Daar was een rechtszaak bezig, twee mannen argumenteerden om het bloedgeld verschuldigd voor de dood van een man (...) en de ouderen zaten op gladgepolijste stenen in een gewijde cirkel, en hielden de sprekerstaven die de herauten hen gegeven hadden in hun handen, Beurtelings stonden zij op om recht te spreken. Homeros, Ilias 18, 497-505

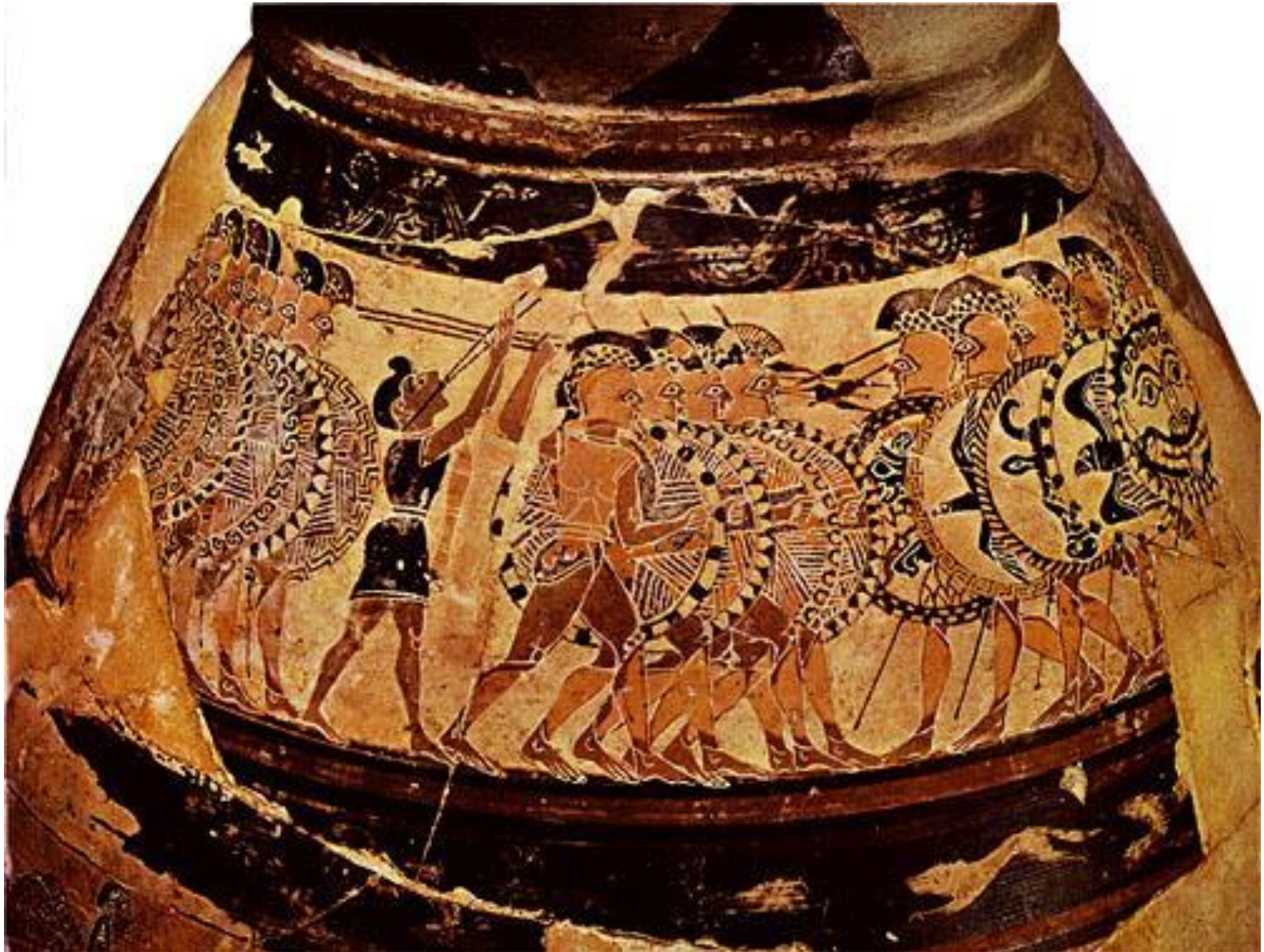
- Wet van Dreros, Kreta, ca. 650-600 v.C.: oudst bekende politieke besluit van een polis:

De god is goed (?). Dit heeft de polis besloten: wanneer iemand kosmos (hoogste magistraat) is geweest, zal diezelfde man tien jaar lang geen kosmos zijn; als hij wel optreedt als kosmos zal hij, wat ook zijn rechtsbesluit was, zelf het dubbele betalen en nutteloos zijn zolang hij leeft, en wat hij als kosmos besluit is niets. Hierop leggen de eed af de kosmos, de damioi en de twintig van de stad.
Meiggs-Lewis 2. Vert. W.A. van Lakwijk

Ontstaan en ontwikkeling van de *polis* (5)

- 7^e eeuw v.C. verscherping sociale verhoudingen. Aristocratie poogt macht en bezit te monopoliseren. Toch langzamerhand meer inspraak gewone burgers...waarom?
- Kleine gemeenschappen, elites relatief zwak.
- Gewone bevolking: boeren, maar ook de soldaten van de polis. Opkomst hoplieten-tactiek ca. 700 v.C.: zwaarbewapende infanterie, eerst alleen elite, v.a. 6^e eeuw ook niet-elite.
- Elite kon zich echter niet eindeloos verzetten tegen gewone burgers (kleine boeren/hoplietensoldaten) => politieke inspraak.

Hoplieten *falanx* (Chigi vaas)

Een gewone boer/burger bekritiseert de aristocraten (7^e eeuw v.C.): *En dan is er Gerechtigheid, dochter van Zeus (...) Telkens wanneer iemand haar krenkt, door het recht te krommen, gaat zij dadelijk zitten naast haar vader Zeus, en meldt hem de inborst van de onrechtvaardigen, want het volk moet boeten voor de wandaden van de vorsten (basileis, d.i. de aristocratie). Houdt dat in het oog, o vorsten, en maak recht uw woorden, gij verslinders van geschenken...* Hesiodos, *Werken en Dagen* 202-285 (fragment) Vert. W. A. van Lakwijk

- Veranderende waarden, ca. 650 v.C.: een held van niets...

Met mijn schild loopt een Thraciër te pronken, want bij een bosje liet ik 't, tegen mijn zin, in de steek, dat prachtige wapen. Maar zelf heb ik me eruit gered. Wat kan dat schild me dan schelen? Laat maar lopen, ik krijg wel weer een nieuw dat even goed is... Archilochos van Paros, fr. 5. Vert. W.A. van Lakwijk

- Sociale veranderingen op til...(6^e eeuw v.C.):

Kurnos, deze stad gaat zwanger, ik ben bang dat ze een soort man gaat voortbrengen die onze slechte hoogmoed (v.d. aristocraten) gaat corrigeren (...). De aristocratie heeft nog geen stad te gronde gericht, beste Kurnos, maar als de lagere standen tot overmoedig gedrag overgaan, onderdrukken ze het hele volk en doen recht aan ongerechtigden omwille van privé-rijkdom en macht. Verwacht maar niet dat zo'n stad lang rustig blijft...

...wanneer eenmaal dat soort dingen gewild zijn bij de lagere standen: rijkdommen die meekomen met de slechte algemene toestand. Daaruit weer komen immers burgerwisten voort en binnenlandse bloedbaden, en alleenheersers. (...) Kurnos, onze stad is nog wel een stad, maar de mensen erin zijn anderen: degenen die vroeger niet wisten van recht en wet, maar in geitenvellen rondliepen (...) dāt zijn nu de aanzienlijken!
Theognis van Megara 27-58. Vert. W.A. van Lakwijk

Archaïsche 'kolonisatie' (1)

- Stichting nieuwe Griekse poleis doorheen MZ gebied, ca. 750-550 v.C. (Italië, Sicilië, Zuid Frankrijk, Iberisch Schiereiland, Noord Afrika), en langs kusten Zwarte Zee.
- 'Kolonisatie' misleidende term, want nieuwe poleis politiek autonoom, geen wingewesten voor de moederstad.

Griekse kolonies

Archaïsche 'kolonisatie' (2)

Achtergronden kolonisatie:

- Bevolkingsgroei =>landschaarste
- Zoektocht naar vruchtbare, graanrijke gebieden (Sicilië, Zuid Italië, Noord Afrika)
- Sociaal-politieke conflicten in de poleis: 'dissidente' aristocraten + familie, aanhang en vrijwilligers weggestuurd om nieuwe polis te stichten.
- Effect: sterke bevordering handel in MZ gebied: graan vanuit kolonies naar Griekenland, in ruil voor keramiek, wijn, brons...

Wetgevers, tirannen, revoluties (1)

- Archaïsche poleis: sociale conflicten. Twee soorten:
  - tussen elite en niet-elite;
  - tussen leden elite onderling.
- Diverse uitkomsten:
  - elite trekt alle macht naar zich toe, exploiteert gewone bevolking (Korinthe, Athene);
  - elite en gewone burgers exploiteren onderhorige bevolking (Sparta, Kreta);
  - Vaak ook tirannieën: militaire coups.

Wetgevers, tirannen, revoluties (2)

- Conflicten tussen elite en niet-elite: armere polisburgers eisen:
  - herverdeling grond;
  - kwijtschelding schulden;
  - politieke rechten en inspraak.
- Kleine boeren (peasants) snel in schulden:
  - slechte oogst => zaaigoed of consumptiegraan lenen bij rijke buur.Resultaat: schuldsavernij

Wetgevers, tirannen, revoluties (3)

- Archaïsch Athene, late 7^e, vroege 6^e eeuw v.C.=>schuldslavernij: gedwongen arbeid voor grootgrondbezitter
- Soms Atheners als slaaf verkocht
- Diepe crisis: bevolkingsgroei; druk op de gronden; gebrek aan inspraak.
- Aristocratie kan eisen burgers niet negeren; polis kwetsbaar door interne conflicten, en, immers, (deel) boeren vormt hoplietenleger.
- Dus...benoeming bemiddelaars als hervormende wetgevers.

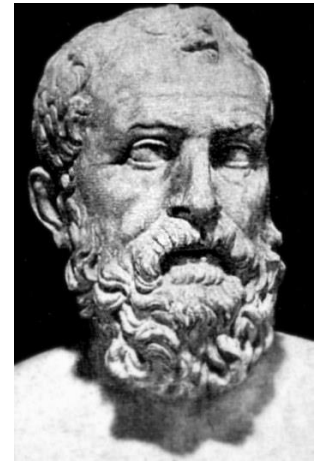

Wetgevers, tirannen, revoluties (4)

- Eerst, rond 620 v.C., opschriftstelling strafrecht door Drakon;
- Creëert rechtszekerheid, interpretatiemonopolie aristocratie doorbroken;
- Rond 590 v.C. (of iets later) Solon benoemd tot *archont* (hoogste magistraat) met speciale wetgevende bemiddelingsbevoegdheid: kreeg absolute volmacht voor staatshervorming.

Wetgevers, tirannen, revoluties (5)

- Economische hervormingen Solon:
  - Afschaffing schuldslavernij;
  - Verbod op export graan;
  - Stimulering ambachten.
- Politieke hervormingen Solon:
  - Raad van 400 naast Areopagus;
  - Indeling burgerij in vermogensklassen.

Wetgevers, tirannen, revoluties (6)

- Solons vermogensklassen:
  - *Pentakosiomedimnoi* ('vijfhonderdschepelmannen'): jaarlijkse opbrengst van 500 medimnoi graan;
  - *Hippeis* (ridders): 300 medimnoi;
  - *Zeugitai* ('juk-mannen' d.i. bezitters van een span ossen): 200 medimnoi;
  - *Thetes*, de rest met jaarlijks inkomen van minder dan 200 medimnoi graan.
- Alleen *pentakosiomedimnoi* en *hippeis* konden hoogste politieke ambten (archontaat) bekleden, *zeugitai* lagere ambten.
- Politieke monopolie geboorteadel (*eupatridai*) doorbroken. Athene veranderde van een aristocratie in een timocratie.

Solon spreekt over zijn hervorming...

Aan het volk heb ik immers zoveel aanzien gegeven als het nodig heeft, maar ik deed geen afbreuk noch voegde ik iets toe aan de erepositie; integendeel, zij die de macht hadden en leidend waren qua bezit, ook voor hen was ik erop bedacht dat zij geen schade ondervonden. Ik verhief mij en wierp beide groepen een krachtig schild toe, maar liet niet toe dat een van beide ten onrechte won.
Solon, geciteerd in Ps.-Aristoteles, *Constitutie van Athene* 12

Wetgevers, tirannen, revoluties (7)

- Na Solons aftreden nog steeds problemen: druk op de gronden bleef bestaan.
- Afschaffing schuldslavernij => kredietoptie minder voor arme boeren...
- Tweede soort conflict, tussen leden elite onderling, verscherpte in zesde eeuw v.C.
- Conflicten tussen facties binnen elite => coups door individuele aristocraten: tirannie. Typisch fenomeen Archaïsche tijd.

Wetgevers, tirannen, revoluties (8)

- Tussen 650-500 v.C. in vele poleis tirannen (*turannoi*).
- Tiran vaak steun van *demos* (gewone burgers)
  - ontstaan politiek bewustzijn onder burgerij.
- Coup van Peisistratos in Athene, rond 550 v.C., met behulp huurlingen.
- Actieve steun gewone bevolking:
  - economische steun (herverdeling grond, schuldhulpverlening, rechtsbijstand);
  - stimulering nijverheid (keramiekproductie) en handel (olijfolie);
  - groot bouwprogramma (tempels voor Zeus, Athene, Dionysos) => werkgelegenheid;
  - Steun voor festival- en theatercultuur.

Wetgevers, tirannen, revoluties (9)

- Tirannen vergrootten economische zelfstandigheid, politiek en cultureel bewustzijn gewone burgers.
- Ondernemen daarmee uiteindelijk eigen positie...
- Athene: Peisistratos' zoon Hippias verdreven door Atheense aristocraten in ballingschap (Alkmeoniden familie) met behulp Spartanen in 511 v.C.
- Opnieuw intra-elite conflicten in Athene
- Revolutionaire stap Alkmeonide Kleisthenes in 508/7 v.C.: zocht actieve steun *demos* (gewone burgers), niet om tiran te worden, maar in ruil voor verregaande politieke concessies...

Ondertussen in...

- Sparta: verovering Laconië (9^e eeuw v.C.), Messenië (8^e, 7^e eeuw), onderwerping bevolking (heloten). 'Lycurgische' hervorming 6^e eeuw.
- Boeotië: opkomst Thebe (6^e eeuw)
- Klein-Azië: Ionische poleis onderworpen door koninkrijk Lydië, medio 6^e eeuw onder Perzische heerschappij; Ionische opstand tegen Perzië (500-494 v.C.)
- Italië: bloei Etruskische cultuur; Romeinse 'koningstijd'; verdrijving Tarquinii en stichting Republiek (510-506 v.C.)

Archaïsche periode: economie en maatschappij (1)

- Landbouw. Nieuwe gewassen (betere tarwe, olijf, druif, vruchtboom) uit het oosten. Basis voor bevolkingsgroei 9^e en 8^e eeuw v.C.
- (Nog) weinig slavenarbeid in landbouw. Meer veeteelt en vleesconsumptie in late 'Dark Age' dan in latere perioden: door bevolkingsgroei naar marge verdrongen.
- Versnipperd landbezit (ook bij rijken). Vooral overerving, geen verkoop...

Archaïsche periode: economie en maatschappij (2)

- Nijverheid: kleinschalig: workshop model
- Handel: sommige rijken rustten schepen uit. Rol van 'kolonies.' Belang luxeproducten (Korinthisch en Atheens keramiek)
- Sociale hiërarchie: gender (burgers = mannen); insiders/outsideers (slaven, vreemdelingen); rijk/arm (burgerij in vermogensklassen, zie Solon)
- Slaven als statussymbool in elite huishoudens; onderhorige groepen/semi-slaven (heloten te Sparta; horigen op Kreta...)

Archaïsche periode: maatschappij en cultuur (1)

- Jacht, sport, zang (poëzie) en gedeelde maaltijden ('commensality')
- Sportfestivals: pan-Helleens (Olympische spelen sinds 8^e eeuw v.C.) en lokaal. Oorsprong sport in lijkspelen (bijv. voor Patroklos in *Ilias*); verbonden met cultus (Zeus van Olympia bijv.)
- Gumnasion: plaats voor sportbeoefening (open ruimte met zandbodem, omgeven door overdekte colonnade); 'democratisering' van de sport.

Gumnasion te Cyrene (Griekse kolonie, Noord-Afrika)

Archaïsche periode: maatschappij en cultuur (2)

- Sumposion: ‘drinkgelag’ na de maaltijd: samen drinken, luisteren naar lyrische poëzie. Seksuele aspecten: (homo)erotiek.
- Archaïsche geletterdheid:
  - epische poëzie (Homeros’ *Ilias* en *Odyssee*; Hesiodos’ *Theogonie* en *Werken en Dagen*); sterk verbonden met orale cultuur, veelal voorgedragen door rondreizende barden;
  - lyrische poëzie, nieuw genre, geschreven in opdracht voor festivals (chorusliederen);
  - ‘boeken’ (papyrusrollen, gelooide huiden) zeldzaam; nog weinig inscripties.

Scènes uit een sumposion

Archaïsche periode: maatschappij en cultuur (3)

- Religie
  - polytheïstisch;
  - vooral publieke aangelegenheid (cultus, festivals);
  - sterk verbonden met politiek (geen professionele priesterkaste; link tempelbouw en opkomst polis);
  - tempels als huis godheid; altaar ervoor; dieroffers in context van festival, consumptie vlees door deelnemers;
  - jaarlijks terugkerend festivals (seizoenen, rites verbonden aan 'coming of age');
  - ontleningen aan Mesopotamië en Egypte (godenfamilie, generaties goden, antropomorfisme, godenbeelden).

Tempel van Hefaistos, Athene

Archaïsche periode: maatschappij en cultuur (4)

- Ontwikkeling filosofie: afwijzing mythologische verklaringsmodellen; zoektocht naar oorsprong en wezen kosmos. Natuurfilosofen of 'voorsocratici'
- Milete in Ionië: Thales (oerstof: water), Anaximandros (oerstof: 'onbepaalde'); Anaximenes (oerstof: 'lucht').
- Efese: Herakleitos ('de duistere'). Oerstof: vuur, alles komt eruit voort en keert ernaar terug. Voortdurende verandering; strijd der tegendelen; de wereld 'is' niet; alleen wording en overgang.

Het geloof van de eenvoudige Archaïsche Griekse boer...

*Pas ervoor op 's morgens aan Zeus fonkelende
wijn te plengen met ongewassen handen (...)
urineer niet terwijl je naar de zon toegewend staat
(...) Dit zijn de dagen van de schrandere Zeus.
Vooreerst zijn de 1^e, de 4^e en 7^e heilige dagen,
want op die laatste dag gaf Leto het levenslicht
aan Apollo (...) zo ook de 8^e en de 9^e (...) voorts
de 11^e en de 12^e, beide goed om schapen te
scheren en een gunstige oogst binnen te halen.
Hesiodus, *Werken en Dagen* 706-828
(fragmenten).*

...en de scepsis van de Archaïsche Griekse dichter/filosoof

*Als runderen en paarden en leeuwen
handen hadden (...) dan zouden de paarden
de goden afbeelden als paarden en de
runderen de goden als runderen...*

Xenofanes, geciteerd in Clemens, *Stromata*
5,109,3